

R E C E N Z I J A

ĮSKILO SKEPTRAI, ŽVAIGŽDĖS PRIGESO

Žvaigždės pakeičia skeptrus. 1695 m. Kražių rankraščio poezija. Sudarė ir parengė O. Dilytė-Čiurinskienė. Iš lotynų kalbos vertė O. Dilytė-Čiurinskienė, R. Koženiauskienė, S. Narbutas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020, 422, [2] p.

Knygą sudaro pratarmė, Ž. Nedzinskaitės įvadinis tekstas „Mokant ir džiuginant: LDK retorinė tradicija ir 1695 m. Kražių rankraštis“, O. Dilytės-Čiurinskienės įvadinis tekstas „Kiek tik saulė užmato: Kražių kolegijos studentų poetinė misija“, penki 1695 m. Kražių rankraščio kūriniai (poetiniai ciklai) originalo (lotynų bei lenkų) kalbomis su vertimais į lietuvių kalbą ir komentarais, santrauka anglų kalba, bibliografijos sąrašas, asmenų ir vietovių rodyklės.

Ž. Nedzinskaitė savo tekste aptaria retorikos, kaip disciplinos, dėstymo realijas jėzuitų mokyklose Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, išsamiau apsistodama ties Kražių kolegija, glaustai pristato paties 1695 m. Kražių rankraščio specifika, pateikia rankraščio poetinės dalies kūrinių lentelę.

O. Dilytė-Čiurinskienė savo tekste koncentruojasi į penkių publikuojamų kūrinių kontekstą, daugiausia siedama juos su jėzuitų dvasinio ugdymo procesu. Publikuojami kūriniai lietuvių skaitytojui atnarpiojami ir iškedenami pasitelkus šiuo metu madingą literatūrologinį diskursą (intertekstai, mentaliniai žemėlapiai ir t. t.).

Pagrindinę knygos dalį (p. 80–389) sudaro penkių 1695 m. Kražių rankraščio poezijos dalies kūrinių publikacija lotynų kalba su paraleliniu vertimu į lietuvių kalbą ir komentarais. Kuo vadovaujantis iš 24 kūrinių pasirinkti būtent publikuojamieji, plačiau neaiškinama, apsiribojama bendrais apibūdinimais (įdomiausi, vertingiausi ir pan.).

Visi kūriniai originalo kalba jau buvo publikuoti, todėl nesuprantama, kam tai daryti antrą kartą. Matyt, tikėtasi, kad knyga išeis anksčiau už viso 1695 m. Kražių rankraščio publikaciją [1], bet taip neįvyko (1695 m. Kražių rankraštis *in extenso* pasirodė 2020 m. vasaros pabaigoje). Todėl anachronistiškai skamba pratarmės žodžiai „galime pasidžiaugti, kad beveik tuo pačiu metu, kaip ir ši knyga, dienos šviesą išvysta ir plačiau visuomenei prieinamas tampa visas rankraščio tekstas“ (p. 10). Juk įvyko kaip tik priešingai!

Dėl originalaus lotyniško teksto pratarmėje apsidraudžiama, kad perrašas, gautas iš Ž. Nedzinskaitės, D. Antanavičiaus ir I. Katilienės, „šiam leidinyje <...> kiek supaprastintas ir šiek tiek pakoregavus skyrybą“ (p. 17). Iš tikrųjų recenzuojamoje knygoje keturių iš penkių publikuojamų kūrinių lotyniškas tekstas neatitinka recenzijos autoriaus atliktos mokslinės šių tekstų redakcijos, paskelbtos 2020 metais. Ypač daug kažkas kišosi į šv. Kazimierui skirtos poemos lotynišką tekstą, kuris pirmą kartą buvo publikuotas dar 2015 metais. Apskritai tik mažytė korekcijų dalis yra pagrįsta (atitaisytos klaidos), dauguma pakeitimų padaryti be recenzijos autoriaus žinios ir sutikimo.

Kūrinių vertėjai O. Dilytė-Čiurinskienė, S. Narbutas ir R. Koženiauskienė atliko didelį darbą išversdami šiuos svetimkalbius tekstus lietuvių skaitytojui, jei tokių iš viso bus. Reikalas tas, kad tai labai specifinė kūryba. Tikėtis, kad, be pačių ši laikotarpį tiriančių kelių

mokslininkų, ją skaitys kas nors daugiau, gana naivu. Taigi susidaro užburtas ratas: verčia ma, nes to reikalauja liuanistų (plačiau prasme) misija ir įvairūs mokslo reikalavimai, bet skaitytojų reikia ieškoti su žiburiu. Recenzuojamos knygos atveju išimtį sudarytų nebent Užgavėnėms skirtų epigraminių pašmaikštavimų, parašytų daugiausiai lenkiškai, vertimai, meistriškai atlikti R. Koženiauskiėnės.

Publikuojami tekstai yra nevienalyčiai. Hegzametru ar eleginiu distichu parašytas giesmes galima gana sėkmingai išversti į liuvuvių kalbą. Visai kas kita lotyniška epigraminė kūryba, kuriai būdinga nuolatinis žaismas skirtingomis lotynų kalbos žodžių reikšmėmis. Liuvuvių kalba nepriklauso romaninėms kalboms, turinčioms bendrą savo pramotę – lotynų kalbą, adekvačiai perteikti minėtą žodžių žaismą liuvuviškame poetiniame vertime, kurį dar varžo ir įvairūs eilėdaros reikalavimai, dažniausiai neįmanoma, todėl neverta net stengtis ir geriau pateikti prozišką vertimą, kurį savo ruožtu irgi dar reikia papildomai aiškinti. Antraip išeina tokie pseudopoetiniai vertimai, kaip antai: „Raňka bičiuilių tvirta, iš Jėzaus meilingojo vardo / titulą, herbą gavai: vardą ir ženklą sykiu“ arba „Pirštas didysis yra pagrindinis: nebūtų galėjęs / ničniekas tapt profesu be išskirtinės galvos“ (p. 149). Joks žmogus nesupras, kas čia iš tikrųjų pasakyta. Pasitaiko, kad šie prasmių rebusai supainioja ir pačius vertėjus, ir tada nuvargusiam jėzuitui pasirodo pirštas (tikėkimės, padorus) ar uostas: „Pirštas didysis yra pavargusiam uostas profesui“ (ten pat).

Rimta dilema, kaip perteikti įvairiais antikinėse eilėdaros metrais parašytus vertimus į liuvuvių kalbą, kad bent liuvuvių skaitytojas susigaudytų, kaip reikia juos skaityti. Įprasta praktika – nedaryti nieko manant, kad „skaitytojas pats turi mokėti“. Kiek tai realu dabartinėms klasikinių kalbų ir studijų nuopuolio sąlygomis – retorinis klausimas. Taigi būtų pravartu visiems – ir kažkiek mokantiems lotyniškai, ir paskaitantiems tik liuvuviškai – bent liuvuviškame tekste koku nors būdu pažymėti kirčiuojamus skiemenis ir cezūras, kad hegzametras ir kiti metrai būtų skaitomi taip, kaip reikia, o ne taip, „kaip išeis“. Recenzijos autorius yra parodęs pavyzdį [2, 31 ir kt.].

Kad tai nėra lengva ir patiems vertėjams, įrodo nemažai prozodijos atžvilgiu klaidingai išverstų eilučių. Ypač daug netikslumų liko šv. Stanislovui Kostkai skirtose giesmėse, kurios apskritai išverstos labai meistriškai. Pateiksime dalį pavyzdžių.

Psl. ir eil.	Eilutė	Klaidos esmė
237, 13–14	Šaltinį šį atpažįstu nuo pat mažų dienų suspindusią Kostkos širdelę ir	turi būti tik 11 skiemenų turi būti tik 11 skiemenų
237, 24	gelmės krūtinės nepalytėtos	klaidingas kirčiavimas žodyje „gelmės“
239, 46 50 52	krantais Kastalijos tekančio maloniais sulaužyt antspaudą, Dievas kuriuo tave motinos įščiose dar pažymėjo	turi būti tik 11 skiemenų turi būti tik 11 skiemenų turi būti tik 10 skiemenų
241, 60 64	žemas pakrantes vandens fontanais skliautui žvaigždėtam – amžino grožio	klaidingas kirtis žodyje „žemas“ klaidingas kirčių išdėstymas
247, 33	Klystu: tavęs palaužt joks sunkumas grasus	klaidingas kirčių išdėstymas
249, 1 (53)	Šis iš tiesų yra Maistas taisai kuriuo	klaidingas kirčių išdėstymas
251, 1	Stebėjaus, kaip nuo Karpato snieguotojo	turi būti tik 11 skiemenų
253, 10	apmalšta buvęs veržlumas ir pamažu	turi būti tik 11 skiemenų

(Tešinyš)

Psl. ir eil.	Eilutė	Klaidos esmė
255, 43 46	pavyzdį jau iširtos dorybės tokia dorybė didžiulė; sušvinta ji	turi būti tik 9 skiemenys turi būti tik 11 skiemenų
257, 58	Sizifo darbai prilygsta per debesų	turi būti tik 11 skiemenų
277, 14 17 24	pagerbia ir Pausilipas – stačiais gūbriais kur Etnos kyla viršūnė didžiulė, kur neša, brangiuosius akmenis – Gangas	turi būti tik 11 skiemenų turi būti tik 11 skiemenų klaidingas kirtis žodyje „akmenis“
279, 38 41	skubėjo per įvairiausias šalis, miestus takus jo. Netgi toliau, kiek keliavo pats	turi būti tik 11 skiemenų turi būti tik 11 skiemenų
285, 9 26	Iš veido grožis nedingo, nei iš akių grėsmingais siaučia verpetais ir ritasi	turi būti tik 11 skiemenų turi būti tik 11 skiemenų

Vertėjas kai kada lengvinasi darbą ir, formaliai išlaikydamas reikiamą skiemenų skaičių eilutėje, sugriauna privalomą kirčių išdėstymo sistemą. Pavyzdys – ketvirtosios Asklepiado strofos pirmoji eilutė „Jau didžioji dalis | nukeliauta. Lengviau“ (p. 245, eil. 1 (5)). Kirčiuojant taip, kaip reikia (t. y. „jau didžioji dalis | nukeliautà. Lengviau“), lietuviškai skambėtų dirbtinai, todėl, norint pataisyti, reikėtų keisti visą eilutę. Tokių pasilengvinimų yra ne vienas ir ne du.

Knygoje palikta prozinių vertimų, preliminariai verstų tarsi kito asmens. Tokios, pavyzdžiui, 149 puslapyje (Nr. 5) ir 151 puslapyje (Nr. 10) atsidūrusios epigramos, parašytos *metrum Phalaecium* eilėdara, 150 puslapyje esanti epigrama Nr. 8, 156 puslapyje esanti epigrama Nr. 31. Kai kada susipainiojama, ir hegzametras iš inercijos verčiamas pentametru (p. 156 epigramos Nr. 29 antroji eilutė; p. 164 epigramos Nr. 45 antroji eilutė), o *metrum Pythiambicum secundum* – pentametru (p. 233 epigramos Nr. 10 antroji eilutė). Ketvirtoji Asklepiado strofa per klaidą pavadinta alkajine strofa (p. 243), nors verčiama teisingai.

Be recenzijos autoriaus žinios kišantis į lotyniškų tekstų redakciją ir pagal savo supratimą atitinkamai taisantis vertimą, kai kada pakliūnama į spąstus. Geras pavyzdys yra šv. Kazimierui skirtos poemos originalo eilutės *ire iuvat pariiis ubi resplendentia saxis / templa polo surgunt*, kurios dar 2015 m., kada pirmą kartą buvo publikuota minėta poema, buvo suredaguotos kaip *ire iuvat, Pariis ubi resplendentia saxis <...>* [3, 160]. Ką gi matome recenzuojamoje knygoje? Buvo „paredaguota“ taip: *ire iuvat pariiis, ubi resplendentia saxis / templa polo surgunt*. Ir apsirikta, nes *pariiis (saxis)* yra būdvardis nuo *Paros*, t. y. *Paro* salos, garsėjusios savo marmuru. Sulig tokia klaidinga interpretacija, nežinia ar su poemos vertėjo S. Narbuto žinia, geras pirminis vertimas „Miela keliauti tenai, kur tviskantys marmuru *Paro* / šventnamiai kyla dangun“ buvo „pagerintas“ kaip „Miela keliauti tenai, kur spindintys marmuro sienom / šventnamiai kyla dangun“, žodį *pariiis* klaidingai palaikius, matyt, daiktavardžio *paries* (liet. siena) kažkokiu linksniu. Apskritai palyginus 2015 m. publikuotą S. Narbuto šios poemos vertimą su 2022 m. variantu, aiškėja, kad tokių abejotinių „gerinimų“ yra ne vienas ir ne du.

Klaida padaryta šv. Kazimiero poemos epigramų ciklo 24-oje epigramoje (p. 140). Jos antroji eilutė yra tokia: *cum vixsti, caput haec nempe fuere rei*. Balsio kontraktacija originalo žodyje *vixsti* (vietoje *vixisti*) atsirado neatsitiktinai. Be jos minėta pentamentro eilutė būtų laikoma prozodiškai klaidinga. Pačiam epigramos autoriui ir 1695 m. Kražių rankraščio

rengėjams tai buvo akivaizdu, bet anoniminis lotyniškų tekstų taisytojas manosi viską žinąs geriau ir *vixsti* „gerina“ į *vixisti* (p. 140). Toks pat „geresnis“ išmanymas išlenda ir taisant kirčius graikiškuose žodžiuose, pvz., *chronostikón* į *chronostikòn* (p. 242).

Recenzuojamos knygos lotyniškuose tekstuose liko apmaudžių klaidų, kurių nėra pagrindinėje 2020 m. paskelbtoje viso 1695 m. Kražių rankraščio publikacijoje. Pavyzdžiui, p. 262 paskutinė (52) eilutė turi būti ne *sol sequat Phaebum*, o *solsequa Phaebum*. P. 263 eilutės 54–57 *Comes ipse quales / dum notat, quantum petit: „eia, Kostka, / Virgine flagras?“* iš tikrųjų teisingai turi būti perteiktos taip: *Comes ipse quales / dum notat, „Quantum“, petit, „eia, Kostka, Virgine flagras?“* Taip suredagavus tekstą paaiškėja, kad *comes ipse* yra ne kažin koks draugas, o pats kelionėje Kostką sekantis, lydintis Dievas, į kurį kitoje strofoje tiesiogiai ir kreipiamasi („Tėve“).

Antra vertus, kai kur tikrai buvo galima patikslinti skyrybą, kad išryškėtų autoriaus mintis, bet to kažkodėl nepadaryta. Pavyzdys – epigramų ciklo „Daugialypis Dievo pirštas“ epigrama Nr. 4. Prabėgus laikui ir pažvelgus į ją iš naujo akivaizdu, kad antrą sakinį reikėjo suredaguoti taip: *Primus at iste / est, reliquus numerus quo sine nullus erat*.

Tarp epigramų ciklo, suskliaudžiančio šv. Kazimierui skirtą poemą, yra epigrama Nr. 23, parašyta *dimeter iambicus* eilėdara. Atitinkamo originalo puslapio vaizdas yra paskelbtas pagrindinėje 1695 m. Kražių rankraščio publikacijoje [1, 198]. Pažvelgus į jį, lengva suprasti, kodėl trumputis vos 4 eilučių eilėraštas buvo papildomai padalytas į du stulpelius po dvi eilutes: rašovas pamatė, kad turi kažką daryti, jei nori epigramų ciklą gražiai baigti tame pačiame puslapyje, neperkeldamas kelių eilučių į naują lapą, todėl trumputes keturias šio eilėrašto eilutes sutalpino dviejuose stulpeliuose, taip sutaupydamas vietos likusioms epigramoms įrašyti. Ir 2015 m., pirmą kartą publikuojant minėtą poemą, ir 2020 m., skelbiant visą rankraštį *in extenso*, šis eilėraštinis buvo teisingai paskelbtas keturiomis eilutėmis. Recenzuojamoje knygoje anoniminis lotyniško teksto taisytojas, viską išmanantis geriau, grąžino du stulpelius po dvi eilutes, be to, pakeitė poetinį S. Narbuto vertimą, kažkodėl palikdamas preliminarų prozinį vertimą. Palyginkime S. Narbuto vertimą:

*Ajantą piešė virš šarvų
palinkus Cezaris kadai.
Kai palinkstį virš metrų tu,
didingą dvasią mums skleidi.*

Visa tai tapo štai kuo (p. 140):

*Cezaris piešia palinkus kadai Ajantą virš savo šarvų –
kai palinksti tu virš metrų savų, didingą mums dvasią skleidi.*

Toks pat yra „Daugialypio Dievo piršto“ epigramų Nr. 6 ir 96 atvejis (p. 300–301 ir 378–379) – abu šie eilėraščiai 1695 m. Kražių rankraščio originale buvo padalyti į du stulpelius tik tam, kad visas jų tekstas tilptų tame pačiame puslapyje. Epigramos Nr. 96 komentaro žodžiai apie kažkokį galų nesuėjimą (p. 379), jei būtų skaitoma vienu stulpeliu (kaip ir turi būti), tiesiog laužti iš piršto bandant įžvelgti tai, ko nėra.

Apskritai aklas rankraščio originalo kopijavimas („taip originale“) kai kada pakiša koją ir duoda priešingą rezultatą. Šv. Kazimierui skirta poema pačiame rankraštyje pradedama naujame puslapyje, bet jos pradžia atskirai nepažymėta – kūrinio autorius, matyt, tiesiog

nematė reikalo tai daryti turėdamas galvoje, kad ir taip bus aišku. 2015 m. žurnalinėje versijoje papildomai buvo įterpta [Poema], 2020 m. viso rankraščio publikacijoje – to atsisakyta, bet abiem atvejais pati poema, kaip dera, pradėdama naujame puslapyje [1, 180–183; 3, 158–161]. Recenzuojamoje knygoje visa tai ar iš nesupratimo, ar iš didesnio išmanymo suplakta į viena (p. 92–93), todėl tas, kas neturi prieš akis originalo, net nesupras, kur baigiasi minėta santrauka ir kur prasideda pati poema.

Yra atkakliai kartojamų klaidingų dalykų. Pavyzdžiui, šv. Kazimiero poemos antraštinis lapas baigiamas eleginiu distichu, kuriame įrašyti du labai specifiskai sukomponuoti chronostichai. Recenzijos autorius apie jų ypatybes yra parašęs atskirą straipsnį [4]. Nepaisant to, komentare (p. 81) vis tiek kartojamas klaidingas jų datavimas, negana to, privediama dar daugiau klaidų – esą vieno jų data yra 1714 metai. Iš tikrųjų ir 2015, ir 2020 m. skelbiant poemos tekstą, žodyje *Vigent* per 1695 m. Kražių rankraščio rengėjų žioplumą buvo palikta mažoji raidė (*Vigent*). Tai turėjo būti lengva suprasti ir nedaryti tokių „atradimų“. Be to, kad ir kaip gerbiant vertėjo pastangas sukurti lietuvišką chronosticho atitikmenį, į šį bandymą atskiroje publikacijoje reikėjo pažvelgti kritiškiau ir nekartoti žurnale paskelbtos versijos, kuri yra klaidinga, t. y. tiesiog pakako palikti vertimą nebandant laikyti jo chronostichu.

1695 m. Kražių rankraščio pratarmėje [1, X] rengėjai rašė: „svarbiausias šios publikacijos tikslas – padaryti šį rankraštį lengvai paskaitomą kitiems tyrėjams, kad nebereikėtų grumtis su tekstų transkripcija ir atskirų vietų prasmės nustatymu. Kiek leido gebėjimai ir laikas, prozos dalies kalbos pateiktos su nuorodomis į Šv. Rašto knygas, taip pat Antikos ir naujųjų laikų autorius, kuriais sekta. Poezijos kūrinių atveju to jau nebedaryta, nes neabejojame, kad daugelis jų ateityje taps atskirų studijų ir publikacijų objektu.“

Taigi recenzuojamos knygos atveju buvo puiki proga pademonstruoti visiškai kitą tekstologinį publikuojamų lotyniškų tekstų išnarpliojimą pasitelkus įvairias tekstų paieškos programas. Tokia, kaip dabar madinga sakyti „prieiga“, ir yra vadinamojo „tarptautiškumo“, kurio taip atkakliai reikalauja mokslo biurokratai, sudėtinė dalis. Jokia paslaptis, kad lietuviški vertimai skirti tik mokantiems lietuviškai, niekas daugiau pasaulyje jų nesupras ir neįvertins. O štai žodis po žodžio išskedus keturių iš penkių publikuojamų poezijos kūrinių lotynišką tekstą, parodant senovės romėnų, vėliau lotyniškai rašiusių įvairių epochų autorių citatas, parafrazes, įvairius kitus sekimus, teksto komponavimo bei plėtimo gudrybes ir vingrybes, be to, padarius tai lotyniškai (jei turima ambicijų), visa tai iš karto būtų buvę pastebėta ir įvertinta, taip pat ir svetur.

Vietoj to, nueita tradiciniu keliu: lietuviškuose komentaruose, aiškinančiuose lietuviškus vertimus, pirmiausia komentuojamos elementarios ir ne tokios elementarios Antikos ir kitų epochų realijos (visi jupiteriai beigi veneros ir t. t.), nors ir čia pasitaiko suklupimų. Pavyzdžiui, *Dictynna* (p. 285), pasirodo, yra Apolonas („Diktietis“), nors iš tikrųjų tai Dianos (toje vietoje taip metaforiškai įvardijamas mėnulis) epitetas.

Kai kada perdėtas erudicijos demonstravimas atsisuka prieš pačius komentuotojus. Pavyzdžiui, jau ne kartą minėtos šv. Kazimierui skirtos poemos istorinėje turinio santraukoje (*argumentum historicum*) komentuojama visa, kas yra ir ko nėra pačiame tekste, o štai šiandienos mūsų žinių apie šv. Kazimierą požiūriu klaidinga šio šventojo mirties data (1473 m., vietoj 1484 m.) sulaukia tik trumputės reakcijos – „autoriaus apsirikta ir dėl datos“, nors kaip tik čia ir buvo proga parodyti tą erudiciją pasakant, kad tarp paties poemos autoriaus minimų šv. Kazimiero gyvenimo šaltinių, kuriais jis rėmėsi, Brunneris nurodo būtent 1473 m. datą... Taigi šiuo atveju reikia kalbėti veikiausiai ne apie klaidą, o apie tai, kodėl

poemos autorius, turėdamas po ranka net kelis skirtingus šaltinius, pasirinko būtent tokią datą.

Kaip ir kiekviename didesnės apimties darbe, neišvengta įvairių korektūros riktų. Ypač nemalonius liko pačiame pirmame pratarmės puslapyje (p. 9), kur supainioti Petro Puzinos gimimo ir mirties metai.

Summa summarum. Nepaisant parodytos neabejotinos erudicijos, nepaisant įdėto net kelių asmenų triūso, knyga nepriverčia išsižioti ir sušukti „čia tai bent!“, o iki jėzuitų mėgto *non plus ultra* dar toloka.

Darius Antanavičius

Literatūra

- [1] 1695 m. *Kražių rankraštis, arba Metinis retorinės meditacijos derlius = Manuscriptum Crosense anni 1695, sive Fructus horni meditationis rhetoricae.* Parengė = ediderunt Ž. Nedzinskaitė, D. Antanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020, XCIX, 719, [1] p.
- [2] Bazilijus Hiacintijus iš Vilniaus = Basilijus Hyacinthus Vilmensis. *Panegirika Polocko sugriovimo proga (1580) = Panegyricus in excidium Polocense.* Parengė = Editionem curavit D. Antanavičius. Iš lotynų kalbos vertė = E Latino in Lituanum verterunt D. Antanavičius, S. Narbutas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021, 130 [2] p.
- [3] Zavistovskis, Paulius = Zawistowski, Paulus. Skaistaus ir angeliško mūsų karaliaičio šventojo Kazimiero lelija, triumfuojanti prieš Kupidoną ir mirtį, arba Jo garbei pagiedota giesmė su epigramų priedu = Liliū virginei et angelici principis nostri s. Casimir de Cupidine et morte triumphans, sive poema in eius laudem decantatum cum appendice epigrammatica. Parengė Ž. Nedzinskaitė, D. Antanavičius. Iš lotynų kalbos vertė S. Narbutas. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, kn. 39, p. 151–201.
- [4] Antanavičius, Darius. 1695 m. Kražių rankraščio chronogramos ir chronostichai. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, kn. 39, p. 53–80.